

SOSYAL MEDYA VE DİJİTAL ÇAĞIN HÂFIZLIK EĞİTİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Cihat ÇELİK

Dr. Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Dr. Lecturer, Uşak University, Faculty of Theology,
Department of Qur'anic Reading and Qiraat Science

Uşak / Türkiye

cihat.celik@usak.edu.tr

<https://ror.org/05es91y67>

MAKALE BİLGİLERİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Süreç:

Gönderim Tarihi: 20 Ekim 2025

Kabul Tarihi: 4 Mart 2026

Yayınlanma Tarihi: 25 Mart 2026

Hakemlik Süreci:

Bu makale, editöryal ön değerlendirmeyi takiben çift taraflı kör hakemlik süreci kapsamında en az iki dış hakem ve bir iç hakem tarafından değerlendirilmiştir.

Benzerlik Taraması:

Makale, intihal tespit yazılımları (İntihal.net / Turnitin / iThenticate) kullanılarak taranmıştır.

Araştırma Etiği Beyanı:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiş; yararlanılan tüm kaynaklar eksiksiz biçimde kaynakçada belirtilmiştir.

Yapay Zeka Etik Beyanı:

Yazarlar, bu makalenin hazırlanması sırasında yapay zeka tabanlı hiçbir araç veya uygulamanın kullanılmadığını beyan ederler. Tüm içerik, yazarlar tarafından kabul görmüş bilimsel araştırma yöntemleri ve etik standartlara uygun olarak üretilmiştir.

Etik Kurul Onayı:

Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmeyen nitelikte olup veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklara dayanmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansman Bilgisi:

Bu araştırma için herhangi bir fon, hibe veya finansal destek alınmamıştır.

Telif Hakkı ve Lisans:

Yazarlar, yayımlanan çalışmalarının telif hakkını muhafaza eder. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Bildirim:

ilahiyyatdergi@amasya.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/amailad/policy>

Article Type:

Research Article

Article History:

Received: 20 October 2025

Accepted: 4 March 2026

Published: 25 March 2026

Peer Review:

Following an initial editorial screening, this article was evaluated through a double-blind peer review process by at least two external reviewers and one internal reviewer.

Plagiarism Check:

The manuscript was screened for plagiarism using similarity detection software (İntihal.net / Turnitin / iThenticate).

Ethical Statement:

The authors confirm that this study was conducted in accordance with the principles of academic research and publication ethics, and that all sources used are appropriately cited.

Artificial Intelligence Ethical Statement:

The authors declare that no AI-based tools or applications were used during the preparation of this manuscript. All content was produced by the authors in compliance with accepted scholarly research methods and ethical standards.

Ethics Committee Approval:

This study does not require ethics committee approval, and the data are based on a literature review and published sources.

Conflict of Interest:

The authors declare no conflict of interest.

Grant Support:

This research received no specific grant from any funding agency, commercial entity, or non-profit organization.

Copyright & License:

The authors retain the copyright of their work. This article is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Complaints:

ilahiyyatdergi@amasya.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/amailad/policy>

Atıf | Cite as

Çelik, Cihat. "Sosyal Medya ve Dijital Çağın Hâfızlık Eğitimi Üzerindeki Etkileri".

Amasya İlahiyat Dergisi, Özel Sayı (Mart 2026): 314-338.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1806960> | <https://aid.amasya.edu.tr>

Öz

Kur’ân’ı ezberleme geleneği, İslâm dünyasında asırlardır dînî eğitimin merkezinde yer alan kutsal bir faaliyettir. Hz. Peygamber döneminde başlayan bu süreç, sağlam bir irade, sabır, özveri, yoğun dikkat ve disiplinli bir eğitim anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Ancak günümüzde teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte, özellikle akıllı telefon, tablet ve sosyal medya kullanımının artması bireylerin zihinsel odaklanma becerilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, uzun süreli yoğun konsantrasyon gerektiren “hâfızlık eğitimi” gibi süreçlerde ciddi zorluklar doğurmaktadır. Günümüz hâfızlık öğrencilerinin çok fazla sosyal medya, akıllı telefon ve internet kullanımı nedeniyle odaklanma güçlüğü yaşadıkları, bu durumun ezber performansını olumsuz etkilediği çeşitli çalışmalarda görülmüştür. Dolayısıyla günümüzde hâfızlık eğitiminin en büyük sorunlarından biri, dijital etkenler nedeniyle oluşan dikkat dağınıklığının zihin/hafıza performansı üzerindeki etkisidir. Bu bakımdan çalışmada, sosyal medya ve dijital çağın hâfızlık eğitimi üzerindeki etkileri tespit edilip irdelenecektir. Çalışma, dijital/sosyal medya çağında hâfızlık eğitiminin karşı karşıya kaldığı ezber ve odaklanma sorunlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda çalışmada hâfızlık geleneğinin tarihsel gelişimi, sahabe dönemindeki zihin açıklığı ve hafızalarının kuvvetiyle günümüz dijital çağında yaşanan unutkanlık ve odaklanma problemleri karşılaştırmalı biçimde ele alınmaktadır. Ayrıca hâfızlık eğitimi alan öğrencilerde dijital çağın ve sosyal medyanın yol açtığı zihinsel karmaşayı azaltmak amacıyla bilinçli medya kullanımının teşvik edilmesi, cep telefonu ve tablet gibi araçların kontrollü biçimde sınırlandırılması, ahlaki ve dînî içeriklere yönlendirme yapılması ve fiziksel aktivitelerle desteklenen eğitim modellerinin uygulanması yönünde çeşitli önerilere yer verilmiştir. Bununla birlikte, sahabe döneminden günümüze kadar uzanan ezber geleneği karşılaştırılarak, geçmişteki “hafızları güçlü tutma” anlayışının günümüzde nasıl dönüşüme uğradığı tartışılmaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı ise, hâfızlık eğitiminde dijital çağın getirdiği odaklanma ve dikkat dağınıklığı sorununa yönelik çözüm ve yöntem önerileri geliştirmektir. Yine sahabe ve tâbiîn dönemlerindeki keskin hafıza ve zihinlerinin temiz olması, sade yaşam biçimi, gereksiz ve çok az görsele maruz kalmaları, bilgiyi doğrudan belleklerine kaydetmeleri ve rihle faaliyetleri gibi unsurlar, günümüz hâfızlık eğitiminde uygulanabilecek ve örnek alınabilecek bir model olarak değerlendirilmesi sonucuna varılmıştır. Araştırmanın sonucunda, teknolojik araçların bilinçli, dengeli ve kısıtlı kullanımı hâfızlık eğitiminde zihnin yoğunluğunu çok fazla etkilemeyeceği bunun yerine bu araçları bir fırsat alanı olarak değerlendirilmesine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Hâfızlık Eğitimi, Sahabe Dönemi, Dijital Çağ, Sosyal Medya, Dikkat Dağınıklığı, Zihinsel Yoğunluk.

The Effects of Social Media and the Digital Age on the Education of Qur'an Memorization

Abstract

The tradition of memorizing the Qur'an has been a sacred activity at the heart of religious education in the Islamic world for centuries. This process, which began in the time of the Prophet, is built upon Strong will, patience, self devotion, intense attention and a disciplined educational approach. However, with the rapid advancement of technology, especially the use of smartphones, tablets, and social media, negatively impacts individuals' mental focus. This creates serious challenges in processes such as "memorization training", which require long-term, intense concentration. It has been observed in a number of studies that current Qur'anic memorization students encounter difficulties in concentration due to excessive use of social media, smartphones and the internet, and that this negatively affects their performance in memorization. Therefore, one of the biggest challenges in memorization training today is the impact of digital distraction on mental performance. In this regard, this study aims to identify and analyze the facing memorization training in the digital the effects of social media and the digital age on memorization training. This study aims to analyze the memorization and concentration problems faced by Quran memorization training in the digital/social media age. It also examines the historical development of the tradition of Memorization and comparing the mental clarity and the strong memories of the Companions' era with the cognitive difficulties experienced in today's digital age. In addition, in order to reduce the mental confusion caused by the digital age and social media among students who receive memorization training, various recommendations have been made to encourage conscious media use, to restrict the use of tools such as mobile phones and tablets in a controlled manner, to direct students towards moral and religious content, and to implement educational models supported by physical activities. Furthermore, by comparing the tradition of memorization from the time of the Companions to the present, we will discuss how the past understanding of "mental intensity" has transformed in the modern era. Another aim of the study is to develop solutions and methodological recommendations to address the problem of distraction brought about by the digital age in memorization training. Furthermore, the retentive memory, mental clarity, simple lifestyle, exposure to very few and unnecessary visual stimuli, direct recording of information into their memory, and rihla activities in the time of the Companions and Successors should be considered as a model that can be applied and adopted in the modern era. The study concluded that the conscious, balanced, and limited use of technological instruments do not significantly affect mental activity in memorization training; rather, these instruments should be regarded as an opportunity.

Keywords: Qraat, Memorization Training, The Era of the Companions, Digital Age, Social Media, Attention Deficit, Mental Congestion.

Giriş

Kur'ân'ın muhafazası açısından büyük bir öneme sahip olan hâfızlık müessesesi, İslâm toplumu geleneğinde sahabe döneminden¹ günümüze kadar nesiller boyu ilmî bir disiplin içerisinde sistemleşerek varlığını sürdürmüştür. İslâm topraklarının hızla genişlemesiyle birlikte Kur'ân eğitimi ve hâfızlık müessesesi de gelişmiş, kurumsal bir yapı kazanmıştır. Hicrî ilk dört asırda genellikle mescid ve camilerde icra edilen Kur'ân ve hâfızlık eğitimi, ilerleyen dönemlerde dârülkurrâ ve dârülhuffâz adı verilen müstakil kurumlarda verilmeye başlanmıştır.² Cumhuriyet dönemiyle birlikte kurumsallaşan hâfızlık eğitimi, modern öğretim yöntemleriyle yürütülmeye başlanmış ve bu alandaki akademik çalışmalar da artış göstermiştir. Ülkemizde, resmî olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Kur'ân kurslarında verilen hâfızlık eğitiminin yanı sıra, cemaatler ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarına bağlı kurumlarda da Kur'ân öğretimi ve hâfızlık eğitimi faaliyetleri yürütülmektedir.³

Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı ve gayri resmî kurumlarda yürütülen hâfızlık eğitiminde, öğrencilere Kur'ân ezberi farklı yöntemlerle öğretilmektedir. Bazı kurumlar geleneksel ezber metotlarını tercih ederken, bazıları ise modern ezberleme tekniklerini uygulamaktadır. Ancak çoğunlukla günümüz hâfızlık eğitimi sürecinde öğrencilere öncelikle, mahreçlere ve tecvid kaidelerine riâyet ederek Kur'ân'ı yüzünden doğru bir şekilde okuyabilme yeterliliği kazandırılır. Bu aşamaya ulaşan ve yeterli kabiliyeti gösteren öğrenciler, Kur'ân'ı ezberlemek amacıyla yoğun bir eğitim sürecine kabul edilirler. Âyetlerin sürekli tekrar edilerek doğru biçimde ezberlenmesi, ezberlenen sayfaların kurs hocasına düzenli olarak dinletilmesi, önceki ezberlerin unutulmaması için pekiştirme yapılması ve bu sürecin kesintisiz olarak devam ettirilmesi için öğrencilerden sağlam bir irade, sabır, özveri,

¹ Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985), 1/165; Muhammed 'Abdülhay b. 'Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, Nizamü'l-hükümeti'n-hebeviyye (et-herâtibü'l-idâriyye) (Beyrût: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1382), 2/221, 222, 292, 3/95.

² Suat Cebeci- Bilal Ünsal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (01 Haziran 2006), 29.

³ Hatice Şahin, "Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hafızlık Tedrisatı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* XI/2 (2011), 205-210.

motivasyon ve disiplin beklenmektedir.⁴ Çoğunlukla çocuk yaşlarda başlayan bu eğitim süreci, öğrencilerin bireysel kabiliyetlerine göre değişmekle birlikte, ortalama iki-üç yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.⁵

Eğitim, tarih boyunca toplumsal ve kültürel şartların değişimiyle birlikte sürekli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüme paralel olarak teknolojik gelişmelerde ilerlemiş, eğitim-öğretim süreçleriyle güçlü bir etkileşim içinde olmuştur. Bu bağlamda hâfızlık eğitimi de çağın sunduğu teknolojik imkânlardan bağımsız kalamamış; söz konusu gelişmeler, eğitim süreçlerini doğrudan veya dolaylı biçimde tesiri altında kalmıştır. Özellikle internet, telekomünikasyon ağları, bilgisayar programları, akıllı telefonlar ve kontrol üniteleri gibi teknolojik gelişmeler, günümüz hâfızlık eğitiminde araç olarak kullanılması dijitalleşmenin bir yansıması olmaktadır. Pandemi döneminde yaygınlaşan uzaktan ve çevrim içi Kur'an eğitimleri de bu sürecin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁶ Bununla birlikte, sosyal medya ve dijitalleşmenin hâfızlık eğitimine olumsuz etkilerinin olması da kaçınılmaz olmuştur. Özellikle zihinsel yoğunluk ve dikkat dağınıklığı noktasında, öğrencilerde konsantrasyon bozukluklarının arttığı gözlemlenmektedir.⁷

Bu doğrultuda ele alınan bu çalışma, sosyal medya çağında hâfızlık eğitimi alan öğrencilerin zihinsel yoğunluk, odaklanma ve dikkat dağınıklığına yol açan faktörleri tespit etmeyi ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada yöntem olarak doküman analiz yöntemi benimsenmiş; klasik dönemden günümüze kadar kaleme alınan eserler incelenerek tespit ve çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Ayrıca sahabe ve tâbiîn dönemindeki (Kur'an ve hadis)

⁴ Nurullah Denizer vd., "İlahiyat Fakültelerine Kayıtlı Hâfız Öğrencilerin Hâfızlığa Yüklendiği Anlam ve Değer", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XVII/2 (2024), 122-138.

⁵ Hüseyin Algur, "Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Hafızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/8 (2018), 67-105.

⁶ Mustafa Başkonak, "Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Uzaktan Hafızlık Eğitimi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* XXII/1 (2022), 193-223; Cihat Çelik, "Uzaktan Eğitimde Kur'an-ı Kerim Okuma ve Tecvid Dersleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Rusuh: Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* I/1 (2021), 75-84.

⁷ Edward L. Swing vd., "Television and Video Game Exposure and the Development of Attention Problems", *Pediatrics* 126/2 (01 Ağustos 2010), 214-221.

hâfızlık uygulamaları ile modern dönem arasındaki farklar karşılaştırılarak, ezber gücü ve zihinsel yoğunluk açısından çıkarımlarda bulunulmuştur. Konuya ilişkin yapılan literatür taramasında; Bahattin Dartma'nın *Günümüzdeki Hâfızlık ile Asr-ı Saâdetteki Hâfızlığın Karşılaştırılması*, Hülya Baştürk'ün *İlk Dönem Hâfızlığının Günümüzdeki Hâfızlık Eğitimi ile Karşılaştırılması*, Necip Kutlu vd. *Hâfızlık ve Beyin*, Fikret Yıldız'ın *Hâfızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Problemler (Eskişehir ili örneği)* başlıklı çalışmaların kaleme alındığı görülmüştür. Ancak literatürde, sosyal medya çağında hâfızlık eğitimi alan öğrencilerin hafızalarındaki yoğunlukları ve bu süreçte ezber noktasında yaşadıkları zorlukları doğrudan ele alan müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, söz konusu araştırmayı özgün kılmaktadır.

1. Hâfızlık Geleneğinin Tarihsel Boyutu

Hâfızlık geleneği, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlüyle birlikte başlayan ve ilk olarak sahabe neslinde Kur'ân'ın muhafazası için uygulanan, daha sonraki dönemlerde ise Kur'ân'a gönül veren müminler tarafından aşk ve şevkle sürdürülen bir faaliyet olarak İslam tarihinde köklü bir yere sahiptir. Kur'ân âyetleri nâzil oldukça, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onunla birlikte bulunan sahabeler bu âyetleri ezberlemeye büyük önem vermekteydi.⁸ Resûlullah (s.a.v.), inen her âyeti vahiy kâtiplerine titizlikle yazdırmasına rağmen, ezberleme faaliyetini hiçbir zaman ihmal etmemiştir.⁹ Zira Kur'ân hem okunmasıyla ibadet edilen hem de hükümleriyle amel edilen ilahî bir kelimadır. Dolayısıyla nazil olan âyetlerin anlamını öğrenip onlarla amel etmek müminler için nasıl bir heyecan kaynağıysa, bu âyetleri ezberleyip hafızalarda muhafaza etmek de aynı ölçüde büyük bir arzu ile yerine getirilen bir görev olmuştur.¹⁰

⁸ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 1/221; Enes Uner, *Hafızlık Risalesi* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011), 19.

⁹ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008), 1/1/141.

¹⁰ Ebü'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî Müslim, *el-Câmiu's-sahîh* (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998), "Salâtü'l-Müsâfirîn", 251; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 115; Suat Cebeci, "Kur'an Öğretim Geleneği Olarak Hafızlık Eğitimi", *Diyanet İlmî Dergi* XLVI/4 (2010), 7-22.

Resûlullah (s.a.v.), Kur'ân öğretimini en faziletli ameller arasında zikrederek sahabe efendilerimizi Kur'ân'ı doğru biçimde öğrenmeye ve okumaya teşvik etmiş, kıraatini güzelleştiren ve ezberini sağlamlaştıran kişileri toplum içinde övgüyle anmıştır.¹¹ Hadis ve siyer kaynaklarında, Hz. Peygamber'in hem ezber gücü hem de okuyuş güzelliği bakımından üstün sahabileri Kur'ân öğretmeni olarak farklı bölgelere görevlendirdiğine dair rivayetler bulunmaktadır.¹² Bu bağlamda, sahabeden Ebu Musa el-Eş'arî (öl. 42/662-63), Halife Hz. Ömer'e (öl. 23/644) gönderdiği bir mektupta Basra'da birçok kişinin Kur'ân'ı ezberlediğini bildirmiş, Hz. Ömer de cevabında bu kimselere maaş bağlanmasını emretmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise sahabeden Kur'ân'ı öğrenen tâbiîn nesli ve onların yetiştirdiği kıraat imamı nezaratinde Kur'ân dersleri ve ezber tedrisleri devam etmiştir.¹³

İslam tarihinde ilk dört asır boyunca camiler, çoğunlukla Kur'ân eğitiminin temel merkezleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Küçük çocuklara yönelik Kur'ân öğretimi ise *küttâb* adı verilen mahalle mekteplerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kurumlar ilk zamanlarda *Dârü'l-Kurrâ* olarak da anılmaktaydı. Hicrî IV. yüzyıldan itibaren ise bağımsız eğitim kurumları niteliğinde medreselerin kurulmasıyla Kur'ân öğretimi daha sistemli bir yapıya kavuşmuştur.¹⁴ Osmanlı döneminde Kur'ân eğitiminin yürütüldüğü merkezler yine *Dârü'l-Kurrâ* adıyla faaliyet göstermekteydi. Bu kurumlar, Osmanlı coğrafyasında oldukça yaygın olup, tarihî kaynaklarda, seyahatnâmelerde ve tabakat kitaplarında yer alan biyografilerde haklarında geniş bilgiler bulunmaktadır. *Dârü'l-Kurrâ*ların önemli bir kısmı selâtin camileriyle birlikte veya vezirler, âyan ve eşraf tarafından yaptırılan camilerin bünyesinde açılmıştır. Bu kurumların öğrenci sayıları farklılık göstermekle birlikte, Kur'ân eğitimi

¹¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Beyrut: Dâru'n-Necât, 1422), "Feđâilü'l-Kur'ân", 21; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 117-118.

¹² Abdülhamîd Mahmûd Tahmaz, *İmâmü'l-'ulemâ ve mu'allimi'n-nâs el-hayr: Mu'âz b. Cebel (Dimeşk: Dâru'lKalem, 1988)*, 33; Yaşar Akaslan, "Ashâb-ı Suffe'nin Kur'ân ve Kırrât Tarihine Katkıları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (30 Aralık 2022), 768.

¹³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, ed. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: y.y., 1424), 6/124.

¹⁴ Nebi Bozkurt, "Dârü'l-kurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/8/543-545.

açısından önemli işlevler üstlenmişlerdir.¹⁵ Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitim alanında gerçekleştirilen ıslah hareketleri neticesinde bazı Dârü'l-Kurrâlar yeniden düzenlenmiş ve ihtisaslaşma anlayışıyla *Medresetü'l-eimme ve'l-hutebâ*, *Medresetü'l-Müezzinîn ve'l-kurrâ*, *Medresetü'l-vâizîn* ve *Medresetü'l-müderrisîn* gibi isimlerle adlandırılmıştır.¹⁶

1.1. Sahabe Döneminde Kur'ân Hıfzı ve Manevi Boyutu

İslâm'ın ilk döneminde Kur'ân'ın ezber yoluyla muhafaza edilmesini yalnızca yazı malzemesinin yetersizliğine bağlamak yetersiz bir açıklama olacaktır. Zira hâfızlık, Kur'ân'ın anlamını kavrama, hükümlerini öğrenme ve hayatın merkezine yerleştirme arzusunun bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın sahabe döneminde çok sayıda kişi tarafından tamamen ezberlenmiş¹⁷ olması hem Kur'ân'ın korunması hem de dînî eğitimin kalıcılığı açısından büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, sahabenin Kur'ân'ı ezberleme motivasyonu sadece muhafaza gayesine değil, aynı zamanda âyetlerin hükmünü öğrenme, yaşama ve başkalarına öğretme iştiağına dayanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), vahiy kâtiplerine indirilen âyetleri yazdırmakla birlikte, kendisi de bizzat ezberliyor; “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenidir” gibi çeşitli hadisler ile ashabını bu konuda teşvik ediyordu.¹⁸ Peygamberimizin Kur'ân'ı öğrenip öğretmeyi en faziletli amel

¹⁵ Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 67-68.

¹⁶ Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 64.

¹⁷ İbn Kesîr (öl. 774/1373), *Fedâilü'l-Kur'ân* adlı eserinde Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş on bir sahabenin ismini zikreder. Bunların Ensar'dan Übey b. Ka'b (öl. 33/654), Muâz b. Cebel (öl. 18/639), Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665) ve Üsâme b. Zeyd (öl. 54/674); muhacirlerden ise Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634), Hz. Osman (öl. 35/656), Hz. Ali (öl. 40/661), Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53), Abdullah b. Abbas (öl. 68/687-88) ve Abdullah b. Amr (öl. 65/684-85) olduğu kaydedilmiştir. Bazı rivayetlerde bu sayının on, hatta otuz civarında olduğu; Hz. Âişe (öl. 58/678), Hz. Hafsa (öl. 45/665) ve Hz. Ümmü Seleme (öl. 62/681)'nin de hıfzını tamamlayanlar arasında yer aldığı belirtilmiştir. Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân* (b.y.: y.y., 1416), 14-16. Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-'Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu sahîhi'l-buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 47; Cebeci, “Kur'an Öğretim Geleneği”, 9-10.

¹⁸ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Bulak,Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311), “Fedâilü'l-Kur'ân”, 21.

olarak göstermesi, sahabenin hıfza olan ilgisini artırmış; Bi'rîmaûne vakasında şehit edilen yetmiş hâfız sahabinin varlığı, hicretin dördüncü yılında bile Kur'ân'ı ezberleyenlerin sayısının oldukça fazla olduğunu ortaya koymuştur.¹⁹

Kur'ân, Allah kelâmı olması sebebiyle ezberlenip kalplerde yer etmesi en yüce ibadetlerden biri olarak görülmüştür. Nitekim sonraki dönem âlimleri de Kur'ân'ı yaşatmanın en sağlam yönteminin, onu sadece mushaflarda değil, kalplerde cem etmek olduğunu vurgulamışlardır.²⁰ Asr-ı saâdet döneminde hâfızlık çoğunlukla bireysel bir çabayla yürütülmekteydi; ancak sahabenin birbiriyle Kur'ân öğretmede yarıştığı ve bu amaçla özel mekânlar oluşturulduğu da bilinmektedir. Mekk'e'de Erkam'ın evi, Medine'de ise Mescid-i Nebevî'nin bitişiğindeki Suffe, ilk hâfızlık eğitim merkezleri olarak kabul edilmiştir. Bu mekânlarda, özellikle de Suffe'de, Hz. Peygamber'in gözetiminde çok sayıda hâfız yetişmiş ve Kur'ân'ın ezber geleneği güçlü bir biçimde yerleşmiştir.²¹

Arap toplumu, tarihsel olarak güçlü bir ezber geleneğine sahip olmasıyla tanınmaktadır. Günlük yaşamlarında sözlü kültürün hâkim olması, şiir ve hitabetin toplumsal hayatta merkezi bir yer edinmesi, ezber yeteneğinin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu durum, Arapların erken dönemden itibaren hafıza gücüyle öne çıkmalarını sağlamış ve ezberleme onlar için doğal bir alışkanlık haline gelmiştir. Ayrıca, o dönemdeki yaşam koşullarının sade ve dikkat dağıtıcı unsurlardan uzak oluşu da zihinlerini temiz ve berraklığını destekleyen bir unsur olmuştur. Sınırlı dünyevî imkânlarla yetinen bu toplumda bireyler; hurma, kuru et, arpa ekmeği gibi basit besinlerle beslenmekte, gömlek veya entari türü giysiler giymekte, sade evlerde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Göçebe hayatın gerektirdiği fiziksel hareketlilik ve doğayla iç içe yaşam, zihin ile beden arasındaki uyumu güçlendirmiştir. Bu şartlar altında zihinsel meşguliyetler azalmış, dikkat ve hafıza kapasitesi daha verimli kullanılabilmektedir. Nitekim bir şairin, şiirini topluluğu önünde okuyup, dinleyenlerin çoğu ezberleyene kadar tekrarlaması bu kültürel geleneğin bir göstergesidir. Aynı şekilde, İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşayan âlimler de güçlü hafızalarıyla övünür,

¹⁹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkîd el-Eslemî el-Vâkîdî, *el-Meğâzî*, ed. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409), 252-253.

²⁰ Cebeci, "Kur'an Öğretim Geleneği", 11.

²¹ Akaslan, "Ashâb-ı Suffe'nin Kur'ân ve Kırâat Tarihine Katkıları".770-775

ilmî çalışmalarını büyük ölçüde ezber gücü üzerine inşa ederlerdi. Yazılı kaynaklara erişimin sınırlı oluşu ve bilgiye doğrudan zihin ile hâkimiyetin değer görmesi sebebiyle, bazı âlimlerin kitaplarına güvenmeyi ilmi bir zaaf olarak değerlendirdikleri, hatta bu gerekçeyle eserlerini imha ettikleri rivayet edilmiştir.²²

Yine sahabe sonrası tâbiîn döneminde de şiir ve soy bilgisi ezberleme işi yerini Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in sünnetinin ezberlenmesine bırakmıştır. Bu süreçte, Arapların sahip olduğu güçlü hafıza kültürü, İslâmî ilimlerin erken dönem gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Kur'ân'ın ezberlenmesi, hadislerin korunması ve aktarılması gibi alanlarda bu sözlü birikim geleneği ilim üretiminin temelini oluşturmuştur. Nitekim hadis literatüründe yer alan örnekler, erken dönem âlimlerinin hafıza kapasitelerinin olağanüstü düzeyde olduğunu göstermektedir. İmam Buhârî (öl. 256/870)'nin henüz on beş yaşına gelmeden yetmiş bin hadisi ezberlemiş olması, bu zihinsel disiplinin en çarpıcı örneklerinden biridir.²³ Benzer şekilde, İmam Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855), "Yedi yüz bin sahih hadis kaydedilmiştir ve bu genç yani Ebû Zûr'a er-Râzî (öl. 264/878) bunların tamamını ezberlemiştir." ifadesi, dönemin ilmî zihniyetinde ezberin önemini ortaya koymaktadır. İmam el-Hâkim (öl. 405/1014)'in "Hadis ehli arasında beş yüz bin hadisi ezberleyen kimseler bulunurdu." sözü de aynı kültürel mirası desteklemektedir.²⁴

Yukarıda aktarılan rivayetler ve tarihsel veriler dikkate alındığında, sahabe neslinin Kur'ân'ı ezberleme konusundaki güçlü hafızalarının çeşitli bireysel, çevresel ve kültürel faktörlerle ilişkili olduğu görülmektedir. Her şeyden önce, o dönemde zihinsel meşguliyetleri artıracak unsurların sınırlı oluşu, dikkatin dağılmadan belirli bir konuya yoğunlaşmayı kolaylaştırmıştır. Günümüzdeki gibi zihni uyarıcı teknolojik araçların, yoğun görsel ve işitsel uyaranların bulunmayışı, hafızanın ezberlemesini daha verimli kullanılmasına imkân tanımıştır.

²² Ahmed Zekî, *Hadâratü'l-İslamiyye* (Kahire: Müessesetü Hindavi, 2021), 67-75; محرز, "ملكة الحفظ، الحفظ عن ظهر قلب، عند علماء الحديث"، موقع الشيخ علي الربيعي الخبير في التدريبات العقلية (blog), 12 Nisan 2019. Ayrıntılı bilgi için, <https://dralrabieei.net/>

²³ Muhammed b. Ali Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 2/2/102.

²⁴ Necmeddin Şeker, "Muhaddislere Verilen Unvanlar", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 15/1 (30 Nisan 2018), 145.

Ayrıca, Arap Yarımadası'nın çöl ve dağlık coğrafi yapısı, insan zihninin dış dünyadan gelen karmaşık uyaranlardan büyük ölçüde uzak kalmasına imkân tanımış, bu da dikkat ve hafızanın derinleşmesine katkı sağlamıştır. Yaşam biçimlerinin sadeliği, tek renkli giysiler ve sınırlı eşyalarla yetinmeleri, bireylerin zihinlerini daha çok ezber ve tefekküre yönlendirmelerine imkân tanımıştır. Toplumun büyük ölçüde okuma yazma bilmeyen (ümmî) bir yapıya sahip olması da ezberleme yeteneğinin gelişmesini desteklemiştir. Yazı, kalem ve kitap gibi bilişsel destek araçlarının yaygın olmaması, bilgiyi muhafaza etmenin temel aracı olarak hafızayı öne çıkarmıştır. Dolayısıyla bilgi, yazılı değil zihinsel ve hafızalardan aktarılan ezber birikimi yoluyla aktarılmış; bu durum zamanla ezberi bir öğrenme yöntemi olmaktan çıkarıp, doğal bir yaşam biçimi hâline getirmiştir. Bunlara ek olarak, sahabe neslinin Kur'ân'ı ilahî bir kelim olarak görmeleri, onun ezberlenmesini yalnızca bir öğrenme eylemi değil, aynı zamanda dînî bir sorumluluk ve Allah katında bir ibadet olarak kabul etmelerine yol açmıştır. Hadislerde Kur'ân'ı öğrenip öğretmenin övülmesi, bu motivasyonu daha da güçlendirmiştir. Dolayısıyla, sahabelerin Kur'ân hıfzındaki üstün başarıları yalnızca doğuştan hafıza yeteneklerine değil; sade yaşam tarzları, çevresel faktörler, kültürel ezber geleneği ve dînî motivasyonun birleşimine dayanmaktadır.

2. Dijital Çağda Dikkat Dağınıklığı ve Zihinsel Performans

Günümüzde dijital medya kullanımının beyin fonksiyonları ve yapısı, fiziksel ve ruhsal sağlık, eğitim süreçleri, sosyal etkileşim biçimleri ve hatta siyasal davranışlar üzerindeki etkilerine ilişkin endişeler giderek artmaktadır. Bu kapsamda, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 2019 yılında çocukların ekran karşısında geçirdikleri süreye ilişkin katı yönergeler yayımlamış, aynı yıl okullarda akıllı telefon kullanımını sınırlamaya yönelik düzenlemelere izin veren bir yasa önerisi kamuoyuna duyurulmuştur. Söz konusu önlemler, yoğun dijital medya kullanımının bilişsel ve psikolojik etkilerine dair artan sayıda bilimsel bulgunun ortaya konulmasının ardından gündeme gelmiştir. Araştırmalar, aşırı dijital medya kullanımının bireylerin çalışma belleği kapasitesini azalttığını, depresyon, anksiyete ve uyku bozuklukları gibi psikolojik rahatsızlıkların

görülme sıklığını artırdığını²⁵ ve ekran üzerinden okuma durumlarında metin anlama düzeyini olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.²⁶

Bilişsel psikoloji açısından değerlendirildiğinde, hatırlama ve unutkanlığın temelinde çaba ve dikkat arasındaki ilişki bulunmaktadır. Bilginin bellekte kalıcılığı, bireyin onu hatırlamak için sarf ettiği zihinsel emekle doğru orantılıdır. Diğer bir ifadeyle, bilgiye erişmek için harcanan çaba, o bilginin hafızada temsil edilmesini güçlendirir. Ancak çağımız insanı, çaba gerektirmeyen hızlı ve akışkan bir enformasyon ortamında yaşamaktadır. Yapılan araştırmalar, bilgiye kolay erişimin hafıza kapasitesini olumsuz etkilediğini ve bilginin harici ortamlarda depolanmasının, beynin bu bilgiyi bilinçli olarak unutma eğilimini artırdığını göstermektedir. “Dijital amnezi” olarak adlandırılan bu olgu, bireyin bilgiyi kaydetme ve hatırlama görevini dijital aygıtlara devretmesiyle ortaya çıkmakta; böylece insan, kendi belleği yerine dijital belleğe güven duymaya başlamaktadır.²⁷ “Bilgiye erişmek için harcanan çaba, o bilginin hafızada temsil edilmesini güçlendirir” şeklindeki ifade, hâfızlık eğitimi açısından temel bir ilke niteliği taşımaktadır. Zira hâfızlık süreci; uzun soluklu bir gayret, sabır ve zihinsel dirayet gerektiren yoğun bir öğrenme pratiğine dayanmaktadır. Kur’an ezberi, emek ve tekrar yoluyla zihinde inşa edilmekte; bu çaba sayesinde metin, hafızada daha sağlam ve kalıcı bir biçimde yer edinmektedir. Nitekim öğrenme psikolojisi de emek sarf edilerek edinilen bilginin daha güçlü biçimde kodlandığını ve uzun süreli hafızada daha dayanıklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yoğun bir zihinsel çaba sonucunda ezberlenen ayetlerin, dikkat dağıtıcı ve hızlı tüketim alışkanlığına dayalı dijital içeriklerle zayıflatılmaması önem arz etmektedir. Sürekli uyarana maruz kalan bir zihin, derinleşme ve tekrar imkânını kaybedebilmekte; bu durum ise ezberin sağlamlığını olumsuz etkileyebilmektedir. Dolayısıyla hâfızlık eğitiminde, büyük bir emekle inşa edilen zihinsel birikimin dijital araçların kontrolsüz kullanımı nedeniyle aşınmasına izin verilmemesi;

²⁵ Swing vd., “Television and Video Game Exposure and the Development of Attention Problems”, 126.

²⁶ Martin Korte, “The Impact of the Digital Revolution on Human Brain and Behavior: Where Do We Stand?”, *Dialogues in Clinical Neuroscience* 22/2 (30 Haziran 2020), 1-5.

²⁷ Fikriye Çelik, “Dijital Amnezi: Dijital Dünyanın Yerlilerinde Bellek Sorunu”, *Selçuk İletişim* 18/1 (15 Nisan 2025), 1-32.

bilakis bu sürecin bilinçli, dengeli ve koruyucu tedbirlerle desteklenmesi gerekmektedir.

Bu bilişsel dönüşüm, insan davranışında köklü değişimlere yol açmaktadır. Bilginin dışsallaştırılmasıyla ortaya çıkan “dijital bağımlılık”, bireyin bilişsel otonomisini zayıflatmakta ve unutmama-hatırlama süreçlerinde dışsal araçlara bağımlılığı artırmaktadır. Nitekim dijital ortamlara aşırı maruz kalmanın neden olduğu hafıza zayıflığı, öğrenme süreçlerinde kalıcılığı azaltmakta ve yeni davranış modellerinin rutin hâle gelmesini güçleştirmektedir.²⁸ Sosyal medya kullanımına bağlı olarak gelişen “sürekli kaydırma” (scrolling) alışkanlığı ise bu dönüşümün en belirgin örneklerinden biridir. Akışkan dijital içeriklerin neden olduğu bu davranış biçimi, bireyin dikkat süresini kısaltmakta, gözlerin uzun süreli ekran teması nedeniyle nörolojik yorgunluk oluşturmakta ve bilişsel derinleşmeyi sınırlamaktadır. Dolayısıyla dijital çağın bu yeni alışkanlıkları, insan zihninin işleyişinde hem nörofizyolojik hem de psikososyal düzeyde ciddi dönüşümler meydana getirmektedir.²⁹

2021 yılında TÜİK’in gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre, 11-15 yaş grubu çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım oranı %98’in üzerindedir. Yine TÜİK’in verileri genel nüfusta interneti düzenli olarak kullananların oranının %80,5 olduğunu göstermekte, bu durum özellikle ortaokul ve lise öğrencileri arasında dijitalleşmenin oldukça yoğun olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰ Günümüzde internet bağımlılığının en belirgin yansıması telefon bağımlılığı şeklinde görülmekte; bireyler bilgisayarlar yerine akıllı telefonlarla çevrimiçi olmayı tercih etmektedirler.³¹ Bu bağlamda, psikoloji literatüründe akıllı telefonun bireyin dış dünya ile ilişkilerini (asosyal) olumsuz etkileyecek düzeyde

²⁸ Brandon P. Vasquez vd., “Early Mobile App Training Proficiency Predicts How Well Memory-Impaired Individuals Learn to Use Digital Memory Aids in the Real World”, *Neuropsychological Rehabilitation* 33/8 (14 Eylül 2023), 1411-1429.

²⁹ Çelik, “Dijital Amnezi: Dijital Dünyanın Yerlilerinde Bellek Sorunu”, 3-6.

³⁰ “TÜİK Kurumsal” (Erişim 17 Aralık 2025); Nilgün Özcan vd., “Dijital Bağımlılıklar, Sosyal Bağlılık ve Yaşam Memnuniyeti ile Akademik Yılmazlık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 59 (28 Mart 2023), 192-212.

³¹ Özcan vd., “Dijital Bağımlılıklar, Sosyal Bağlılık ve Yaşam Memnuniyeti ile Akademik Yılmazlık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, 59-192.

kullanımını ifade eden *nomofobi* kavramı, özellikle gençler açısından üzerinde önemle durulması gereken bir problemdir.³²

Aşırı dijital medya kullanımının yol açtığı dikkat dağınıklığı, hafıza sorunları ve öğrenme de zorluk gibi unsurlar dijital bağımlılıklar arasında yer almaktadır. Bu bağımlılıklardan biri olan sosyal medya bağımlılığı, gençler arasında giderek büyüyen bir sorun olmakla birlikte, bu konuda yapılan araştırmaların hâlen yetersiz olduğu düşünülmektedir. Bu yaş grubu gençler, yeni teknolojileri hızla benimseyen ve bu teknolojilerin olası olumsuz etkilerine karşı en savunmasız gruplardan biri olarak değerlendirilmektedir.³³ Dijital bağımlılık türleri içinde gençlere doğal mutluluk yerine sanal ödüller yoluyla haz veren bir kaçış biçimi olarak ortaya çıkan çevrimiçi oyun bağımlılığı önemli bir problem hâline gelmiştir. Bu durum, gençlerde derslere odaklanma güçlüğüne beraberinde getirmekte; oyun bağımlısı bireyler çoğu zaman oyun dışında insanlarla iletişim kurmaktan, uyku ve yemek gibi temel ihtiyaçlardan ve fiziksel oyunlardan (maç/tenis/basketbol) gönüllü olarak vazgeçmektedirler. Dijital bağımlılıkların öğrencilerin ilmi çalışmaları ve akademik performansları üzerinde belirgin olumsuz etkileri olduğu da çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur.³⁴ Ders çalışma süreçlerinde öğrencilerin oyun ve sosyal medyada elde ettikleri hazdan mahrum kalacak olmaları, onları derslerden uzaklaştıran bir başka etken olarak dikkat çekmektedir.³⁵

3. Günümüz Hâfızlık Eğitiminde Dijital Etkenler

Günümüzde hâfızlık eğitimi, Türkiye’de büyük ölçüde Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı Kur’ân kurslarında yürütülmektedir. Bununla

³² Goknur Kaplan Akıllı - Deniz Mertkan Gezin, “Üniversite Öğrencilerinin Nomofobi Düzeyleri ile Farklı Davranış Örüntülerinin Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/40 (28 Aralık 2016).

³³ Jeroen S. Lemmens vd., “Development and Validation of a Game Addiction Scale for Adolescents”, *Media Psychology* 12/1 (26 Şubat 2009), 77-95; Özcan vd., “Dijital Bağımlılıklar, Sosyal Bağlılık ve Yaşam Memnuniyeti ile Akademik Yılmazlık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi” , 59-192.

³⁴ “TÜİK Kurumsal”; Aylin Yalcin Irmak - Semra Erdogan, “Ergen ve Genç Erişkinlerde Dijital Oyun Bağımlılığı: Güncel Bir Bakış.”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, (2016); Marko M. Skoric vd., “Children and Video Games: Addiction, Engagement, and Scholastic Achievement”, *CyberPsychology & Behavior* 12/5 (Ekim 2009), 567-572.

³⁵ Özcan vd., “Dijital Bağımlılıklar, Sosyal Bağlılık ve Yaşam Memnuniyeti ile Akademik Yılmazlık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi” , 59-192.

birlikte, bireysel gayretlerle, cemaatlerde STK bünyesindeki kurslarda veya özel eğitim merkezi gibi imkânlarla hâfızlık yapan kişiler de bulunmaktadır. Ayrıca, daha sınırlı bir biçimde, bazı camilerde görev yapan din görevlileri ya da özel hocalar aracılığıyla hâfızlık eğitime devam eden öğrenciler olduğu da bilinmektedir.³⁶ Genellikle yatılı Kur'ân kurslarında yürütülen hâfızlık eğitim süreci, sistematik bir şekilde gelenekten beri gelen bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Bu süreçte öğrencilere, öncelikle yüzüne okuma becerisi uygun biçimde öğretilip, ses bütünlüğü ve akıcı okuma yetisi kazandırılmaktadır. Bu temel yeterliliğe ulaşan öğrenciler arasından ezber kabiliyeti yüksek olanlar, Kur'ân'ı baştan sona ezberlemeye ilk cüzün son sayfasından başlayan eğitim sürecine dâhil edilmektedir. Hâfızlık eğitiminin temel yöntemini, otuz cüzün sonuna ulaşıldığında tekrar ilk cüze dönülüp daha önce ezberlenmiş olan sayfalar eklenerek sürekli tekrar edilerek katlanarak ilerlemesi oluşturur. Bu şekilde ezberlenen her sayfa sayısı arttıkça öğrenci düzenli olarak hocasına dinlettirir ve önceden ezberlenen kısımların unutulmaması amacıyla pekiştirme işi kesintisiz biçimde sürdürülmektedir. Bu yönüyle hâfızlık, disiplinli tekrar, sürekli denetim ve hafızanın sürekli sağlamlaştırılmasını gerektiren bir öğrenme biçimi olarak değerlendirilmektedir.³⁷

Günümüzde sosyal medya ve dijital teknolojilerin yaygın kullanımı, özellikle eğitim çağındaki bireylerin telefon, tablet ve benzeri teknolojik cihazlarla aşırı derecede meşgul olmalarına yol açmaktadır. Bu durum, eğitim kurumlarının genelinde olduğu gibi, hâfızlık eğitimi verilen Kur'ân kurslarında da benzer biçimde gözlemlenmektedir.³⁸ Kur'ân hıfzı doğrudan hafızanın etkin kullanımı, zihinlerin temiz ve berrak olmasını gerektiren bir süreç olduğundan, bu eğitimi sürdüren öğrencilerin hafızalarındaki dağınıklığın (gereksiz ses, video, yazı görsel gibi) yüklerinin düşük, dikkat düzeylerinin yüksek olması büyük önem taşımaktadır. Ancak gün boyunca binlerce görsel, metin ve videoya maruz kalan bireylerin zihinlerinin aşırı uyarılma ve bilgi yorgunluğu yaşadığı,

³⁶ M. Faruk Bayraktar, "Kuran Kurslarının Sorunları ve Geleceği ile İlgili Bazı Düşünceler", *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu* (Kayseri, 2003), 211.

³⁷ Denizler vd., "İlahiyat Fakültelerine Kayıtlı Hâfız Öğrencilerin Hâfızlığa Yüklediği Anlam ve Değer", 12-125.

³⁸ Fikret Yıldız, *Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Problemler (Eskişehir İli Örneği)* (Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 152-155.

bunun da Kur'ân âyetlerini ezberleme ve zihinde tutma becerilerini olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmaz gibi görülmektedir. Yatılı Kur'ân kurslarında telefon ve tablet gibi teknolojik cihazların kullanımının yasaklanması, bu açıdan değerlendirildiğinde, ezber verimliliğini koruyucu bir tedbir olarak görülse de öğrencinin izin günlerinde, resmî tatillerde veya gün sonunda bu cihazlara erişmesi mümkün görünmektedir. Yine okul eğitimi ile hâfızlık yapan öğrencilerin de dijital araçları sık kullanmaları kaçınılmazdır.

Bununla birlikte, bazı araştırmalar Kur'ân kurslarındaki öğrenciler arasında (yasaklamalardan dolayı) cep telefonu kullanma isteğinin, özellikle ergenlik dönemine özgü psikososyal sorunlarla ilişkili olabileceğini ortaya koymuştur. Nitekim yapılan çalışmalarda gözlemler, öğrencilerin ders dışı zamanlarda veya okula giderken idare tarafından belirlenen alanlarda telefonlarını teslim alıp dönüşte yeniden teslim ettiklerini; kurs içinde ise izin alınmadıkça cep telefonu kullanımının yasak olduğunu göstermektedir.³⁹ Bunun yanında, öğrenciler doğrudan dijital araçlara erişim sağlamasalar bile, reklam panoları, görsel medya, tabelalar ve televizyon ekranları gibi çevresel uyaranlara sürekli maruz kalmaları sebebiyle zihinlerinin/hafızalarının doluluk düzeyi artmakta, bu da bilişsel dağınıklığı beraberinde getirmektedir. Öte yandan, günümüz eğitim ortamlarında teknolojik araçlardan tamamen uzak kalmanın mümkün olmadığı da bir gerçektir. Nitekim Kur'ân kurslarında ve diğer eğitim kurumlarında makam, musiki, kıraat veya destekleyici öğretim videoları gibi içeriklerin eğitim amaçlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen, teknolojik uyarıcılara aşırı maruziyetin dikkat dağınıklığı ve unutkanlığı tetiklediği yönündeki bulgular, çağdaş hâfızlık eğitimi açısından önemli bir problem alanı olarak değerlendirilmelidir.

Yıldız'ın yapmış olduğu bir diğer araştırmada ise ergenlik dönemindeki erkeklerin kızlara oranla daha yüksek düzeyde internet bağımlılığı geliştirdiğini göstermektedir. İnternet kullanımının artmasıyla birlikte ergenlerin akademik başarılarında düşüş gözlemlenmiş; gençlerin internete en sık sosyal paylaşım, iletişim kurma, eğlenme ve bilgi edinme amaçlarıyla girdikleri belirlenmiştir. Ayrıca, internet bağımlılığının fiziksel aktivitelere katılımı azalttığı ve uyku düzensizliklerinin daha sık görülmesine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmalar ayrıca,

³⁹ Yıldız, *Hafızlık eğitiminde ergenlik dönemi*, 178.

gençlerin önemli bir kısmının internette ahlaki değerlere aykırı içeriklerle karşılaştığını, telefon veya internet kullanımına ilişkin yenilikleri anında kontrol etme, akıllı telefonlarına erişemediklerinde huzursuzluk hissetme ve internet kullanımını azaltmaya yönelik çabalarının çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlandığını ortaya koymaktadır.⁴⁰ Bu bulgular, dijital medya kullanımının gençler üzerinde bağımlılık, dikkat dağınıklığı ve davranışsal kontrol zayıflaması gibi çok boyutlu etkiler oluşturduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda yapılan araştırmalar “dijital araçların hâfızlık eğitimine olumsuz etkileri olduğu” görüşümüzü destekler niteliktedir. Nitekim günümüz hâfızlık eğitimi sürecinde karşılaşılan temel sorunların çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde, öğrencilerin tekrar uygulamalarında sürekliliği sağlayamama, ders eksiği oluştuğunda bunu telafi etmede güçlük yaşama⁴¹ ve zaman yönetiminde yetersizlik gibi sorunlarla karşılaştıkları belirtilmektedir. Ayrıca, telefon ve benzeri teknolojik aygıtların kullanımında özdenetim eksikliği, öğrencilerin dikkat sürelerini olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır.⁴² Hâfızlık sürecinde motivasyon kaybı, ilgi düşüklüğü, ezberin anlam dünyasına nüfuz edememe, derslere karşı olumsuz tutum geliştirme, dikkat dağınıklığı, yoğunlaşma güçlüğü, heyecan, stres ve kaygı düzeyinin artması gibi faktörlerin yanı sıra; aşırı beklentiler, zihinsel kapasite veya ezber kabiliyetinin sınırlılığı, ezberlenen sayfaların artmasına bağlı yükün ağırlaşması gibi nedenler de öğrencilerin süreci zorlayıcı bulmasına yol açmaktadır.⁴³ Ayrıca, ezberin unutulması ya da günün dersinin eksiksiz verilememesi, öğrencilerde belirgin kaygı ve özgüven sorunlarına neden olmaktadır. Bazı araştırmalarda ise bu zorlanma süreçlerinin zaman zaman depresif eğilimlerle sonuçlanabildiği ifade edilmiştir.⁴⁴

⁴⁰ Yıldız, *Hafızlık eğitiminde ergenlik dönemi*, 161.

⁴¹ Cemil Osmanoğlu- Ferda Aslan, “Hafızlık Öğrencilerinin Çalışma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 47 (2019), 225-229.

⁴² Ayşegül Gün vd., “Bir İlmi Geleneğin Merkezi: Büyükağa Kur'an Kursu -Hafızlık Eğitimi, Niteliği, Sorunları ve Beklentileri-”, *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/34 (2018), 211-240.

⁴³ Yıldız, *Hafızlık eğitiminde ergenlik dönemi*, 152-161. 178)

⁴⁴ Cebeci - Ünsal, “Hafızlık Eğitimi ve Sorunları”, 25-40; Abdullah Adıgüzel vd., “Hafız İmam Hatip Ortaokullarındaki Hafızlık Eğitimine İlişkin Öğretici ve Öğrenci

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, günümüz hâfızlık eğitiminde karşılaşılan temel problemlerden biri, öğrencilerin (özellikle ortaöğretim çağında hâfızlık yapanların) akıllı telefon, tablet, dijital cihazlar ve sosyal medya platformlarını yoğun biçimde kullanmalarıdır. Dijital ortamlara bu ölçüde maruz kalmak, öğrencilerde unutkanlık, dikkat dağınıklığı, odaklanma güçlüğü ve kaygı gibi bilişsel ve duygusal sorunlara yol açmaktadır. Ezber temelli bir öğrenme süreci olan hâfızlık eğitimi ise doğrudan güçlü bir hafıza, sürekli zihinsel tekrar ve derin odaklanma gerektirdiğinden, bu tür dikkat bozucu etkenlerden olumsuz yönde etkilenmektedir. Sahabe döneminde hâfızlık pratiğinin bu denli güçlü ve verimli olmasının sebeplerinden biri, bireylerin zihinlerini meşgul eden herhangi bir dış uyarının veya teknolojik envanterin bulunmamasıydı. Sade bir yaşam tarzı, sınırlı görsel ve işitsel uyarılar, zihnin berraklığını korumasına ve öğrenmeye daha fazla odaklanmasına imkân tanımaktaydı. Oysa günümüz öğrencileri, her gün çok sayıda görsel, yazılı ve işitsel içerikle karşılaşmakta; bu durum, zihinsel yorgunluğu artırarak ezberleme süreçlerini olumsuz etkilemektedir.

Bununla birlikte dijital çağda bireylerin bilgiyle kurduğu ilişkinin biçimi de değişmiştir. Öğrencilerin yeni bir bilgiyle karşılaştıklarında onu not almak veya ezberlemek yerine fotoğrafını çekme ya da videoya alma eğiliminde olmaları, bilgiyi zihinsel çabayla elde edip ezberleme süreçlerini zayıflatmaktadır. Bu durum, öğrenmede kolaycılığın yerleşmesine ve beynin bilişsel aktivitesinin azalmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla hâfızlık eğitimi alan öğrencilerin, bilgiyi önce hafızasına/belleğe yerleştirmeyi temel bir alışkanlık hâline getirmeleri; teknolojik araçların sunduğu kolaylıkların yerine aktif ezberleme ve tekrara dayalı yöntemleri benimsemeleri büyük önem taşımaktadır. Günümüz dijital ortamlarında yoğun uyarılara maruz kalan hâfızlık öğrencilerinin, bu nedenle geçmiş dönemlere kıyasla daha zorlu bir öğrenme süreci yaşadıkları söylenebilir.

Sonuç

Hâfızlık eğitimi, yüksek düzeyde konsantrasyon, motivasyon, disiplin ve özveri gerektiren bir süreçtir. Bu sürecin başarıyla

Görüşleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 17/68 (24 Ekim 2018), 1471; Rahime Kuloğlu, Yönetici Görüşlerine Göre İmam Hatip Ortaokullarındaki Hafızlık Projesinin Değerlendirilmesi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 51.

sürdürülebilmesi, öğrencinin zihinsel berraklığını koruması ve dikkatini yoğun biçimde sürdürebilmesine bağlıdır. Günümüzde hâfızlık eğitimi verilen kurumlarda öğrenim gören öğrencilerin büyük çoğunluğu ergenlik döneminde olup, bu yaş grubundaki bireylerin sosyal çevreleriyle iletişim kurma biçimleri, dijital araçlar ve sosyal medya platformları üzerinden şekillenmektedir. Akıllı telefonlar, tabletler ve internet temelli uygulamalar, bilgiye hızlı erişim sağlamaları bakımından avantajlı olsa da dikkat dağınıklığı, unutkanlık ve zihinsel yorgunluk gibi olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Bu yönde yapılan çalışmalar göz önüne alındığında, dijitalleşmenin bireylerin hafızalarını ezber yönünde kullanma süreçlerini olumsuz yönde etkilediğini ve özellikle genç yaş grubundaki öğrencilerde odaklanma gücünün, zihinsel dağınıklık ve motivasyon kaybına neden olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, hâfızlık eğitimi sürecinde sosyal medya ve dijital çağın getirdiği bu olumsuzlukların farkına varmak ve çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirmek önem arz etmektedir. Sahabe ve tâbiîn dönemlerindeki zihinsel berraklık, sade yaşam biçimi ve bilgiye doğrudan temas etme yöntemi, modern dönemde uygulanabilecek pedagojik ve ilmî bir model olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda, sosyal medya ve dijital çağın hâfızlık eğitimi üzerindeki olumsuzlukları ve bunlara yönelik çözüm önerileri aşağıda sunulmuştur:

1- Dijital medya kullanımının kontrol altına alınması; günümüzde yapılan bilimsel araştırmalar, yoğun dijital medya kullanımının bireylerin bilişsel işlevleri ve psikolojik dengesi üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Kurs ortamlarında cep telefonu kullanımının tamamen yasaklanmasının her zaman gerçekçi bir çözüm olmadığına dair görüşler yukarıda zikredilmiştir. Bununla birlikte, özellikle yatılı hâfızlık kurslarında akıllı telefon, tablet ve televizyon gibi dijital araçların eğitim ortamına sokulmasının bütünüyle yasaklanmasının ve bu konuda kurum yöneticileri tarafından net ve kararlı tedbirler alınmasının daha isabetli olacağı değerlendirilmektedir. Zira hâfızlık eğitimi alan öğrencilerin söz konusu dijital araçları belirli zaman dilimlerinde ve kontrollü biçimde kullanmalarına izin verilmesi dahi, zihin dünyalarında meydana gelebilecek dikkat dağınıklığı ve bilişsel yoğunlaşma sorunları göz önünde bulundurulduğunda önemli riskler barındırmaktadır. Nitekim sahabe döneminde bireylerin zihinsel berraklıklarının güçlü ve kalıcı bir hafıza ile ilişkilendirilmesi yönündeki temellendirme de bu yaklaşımı

destekler mahiyettedir. Bununla birlikte, öğrencilerin tamamen dış dünyadan izole edilmiş bir ortamda yetiştirilmesi de pedagojik açıdan sağlıklı bir yöntem olarak görülmemelidir. Bu sebeple, dijital araçların sınırsız kullanımına izin vermek yerine, öğrencilere bilinçli dijital medya kullanımı konusunda eğitim verilmesi; teknolojiyi ölçülü, amaçlı ve sorumluluk bilinci içerisinde kullanma alışkanlığının kazandırılması daha dengeli bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Haftalık veya günlük planlamalarla sınırlandırılmış internet erişimi, öğrencilerin hem dikkatlerini korumalarına hem de dijital bağımlılıktan uzaklaşmalarına katkı sağlayacaktır. Tıpkı sahabe ve tâbiîn döneminde olduğu gibi, zihinleri meşgul eden gereksiz görsel ve işitsel uyarıların azaltılması, hâfızlık performansını destekleyecek bir strateji olarak değerlendirilebilir.

2- Dînî ve ahlaki içeriklere yönlendirme; dijital materyallerin gençler üzerindeki en belirgin etkilerinden biri, sosyal medya aracılığıyla ahlaki değerlere aykırı içeriklerle karşılaşma olasılığının yüksekliğidir. Bu durum, öğrencilerde dikkat dağınıklığına, uyku düzeninin bozulmasına ve manevi hassasiyetin zayıflamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, kurs idarecileri ve öğretmenler tarafından (gözetim altında) öğrencilerin yararlı dijital platformlara yönlendirilmesi önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, kıraat, tefsir, musikî ve dînî sohbet içeriklerine yer veren eğitici sayfa ve kanalların takip edilmesi, öğrencilerin hem dînî motivasyonlarını artıracak hem de hâfızlık sürecine anlam katacaktır. Ancak bu kullanım, kontrolsüz gezinme ve eğlence odaklı tüketimden ayrıştırılmalıdır. Ayrıca internetin yalnızca olumsuz yönleriyle değil, eğitsel ve manevi gelişim açısından olumlu potansiyeliyle de değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin zihin dünyalarını, tâbiîn dönemi âlimlerinin farklı coğrafyalardan bilgi ve rivayet aktarma çabalarına benzer bir biçimde bilinçli bilgi edinme sürecine dönüştürebilir.

3- Fizyolojik bir diğer husus dikkat süresinin azalmasıdır. Sosyal medya platformları hızlı içerik akışı, kısa videolar ve sürekli bildirimlerle beyin ödül sistemini uyarmaktadır. Bu durum dopamin salınımını tetikleyerek kısa süreli haz odaklı bir dikkat yapısı oluşturur. Ancak hâfızlık eğitimi uzun süreli odaklanma, sabır ve tekrar gerektiren bir süreçtir. Sürekli bildirim almaya alışmış bir zihin, bir sayfayı yarım saat boyunca tekrar etmekte zorlanabilir. Buna karşılık dijital uyarandan uzak, sade bir ortamda çalışan öğrencinin dikkat süresi daha istikrarlı olacaktır. Psikolojik etkiler bakımından ise sosyal medyanın kıyaslama kültürünü

artırdığı görülmektedir. Sürekli başkalarının başarılarını, yaşam tarzlarını ve performanslarını görmek, özellikle ergenlik dönemindeki öğrencilerde yetersizlik ve kaygı duygularını tetikleyebilir. Hâfızlık sürecinde motivasyon ve özgüven son derece önemlidir. Kendini sürekli başkalarıyla kıyaslayan bir öğrencinin moralinin düşmesi, ezber performansını da olumsuz etkileyebilir.

4- Fiziksel ve zihinsel faaliyetlerle desteklenmiş eğitim ortamı; hâfızlık eğitimi sürecinde öğrencilerin sosyal medya, iletişim ve eğlence amaçlı yoğun internet kullanımı, fiziksel aktivitelerden uzaklaşmalarına ve zihinsel performanslarının zayıflamasına neden olmaktadır. Bu durumu dengelemek amacıyla, kurs ortamlarında öğrencilerin bedensel etkinliklerle desteklenen bir eğitim modeli içinde yer almaları önerilmektedir. Zihin dağınıklığı ve dikkat eksikliği yaşayan öğrenciler için okçuluk, atıcılık veya yürüyüş gibi sporların dikkati geliştirdiği bilinmektedir. Bu tür faaliyetlerin kurs programlarına dâhil edilmesi hem zihinsel hem de bedensel dengeyi güçlendirecektir. Ayrıca doğa gezileri, kamp faaliyetleri ve orman yürüyüşleri düzenlenerek öğrencilerin zihinlerinin dinlenmesi sağlanabilir. Bu etkinlikler, aynı zamanda sahabe ve tâbiîn dönemlerinde gerçekleştirilen “rıhle” (ilim yolculuğu) geleneğiyle benzerlik göstererek, öğrencilerin manevi ve zihinsel gelişimlerini destekleyici bir fonksiyon üstlenebilir. Sonuç olarak, dijital çağın sunduğu imkânlar doğru biçimde yönlendirilmediğinde, hâfızlık eğitiminin gerektirdiği zihinsel berraklık, dikkat ve disiplin üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ancak, bilinçli medya kullanımı, ahlaki ve eğitici dijital yönlendirmeler ile fiziksel aktivitelerle desteklenmiş bir öğrenme ortamı oluşturulduğunda, modern çağın araçları hâfızlık eğitimine zarar vermek yerine onu güçlendiren bir unsur hâline gelebilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Abdullah vd. “Hafız İmam Hatip Ortaokullarındaki Hâfızlık Eğitimine İlişkin Öğretici ve Öğrenci Görüşleri”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 17/68 (24 Ekim 2018), 1453-1475.
- Akaslan, Yaşar. “Ashâb-ı Suffe’nin Kur’ân ve Kırâat Tarihine Katkıları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (30 Aralık 2022), 757-782.
- Akyüz, Yahya. *Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Algur, Hüseyin. “Hâfızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye’de Hâfızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma)”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/8 (2018), 67-105.
- Başkonak, Mustafa. “Kur’an Kursu Öğreticilerine Göre Uzaktan Hâfızlık Eğitimi”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* XXII/1 (2022), 193-223.
- Bayraktar, M. Faruk. “Kuran Kurslarının Sorunları ve Geleceği ile İlgili Bazı Düşünceler”. *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu*. Kayseri, 2003.
- Bedruddîn el-‘Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *‘Umdetu’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. ‘Alî el-Hüsrevcirdî. *es-Sunenu’l-Kubrâ*. ed. Muhammed ‘Abdulkâdir ‘Atâ. Beyrut: y.y., 1424.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülkurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’n-Necât, 1. Basım, 1422.
- Cebeci, Suat. “Kur’an Öğretim Geleneği Olarak Hâfızlık Eğitimi”. *Diyanet İlmi Dergi* XLVI/4 (2010), 7-22.
- Cebeci, Suat - Ünsal, Bilal. “Hâfızlık Eğitimi ve Sorunları”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (01 Haziran 2006), 27-52.
- Çelik, Cihat. “Uzaktan Eğitimde Kur’ân-ı Kerîm Okuma ve Tecvid Dersleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Rusuh: Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* I/1 (2021), 75-84.
- Çelik, Fikriye. “Dijital Amnezi: Dijital Dünyanın Yerlilerinde Bellek Sorunu”. *Selçuk İletişim* 18/1 (15 Nisan 2025), 1-32.

- Dâvûdî, Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. 1 Cilt. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Denizer, Nurullah vd. "İlahiyat Fakültelerine Kayıtlı Hâfız Öğrencilerin Hâfızlığa Yüklelediği Anlam ve Değer". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XVII/2 (2024), 122-138.
- Gün, Ayşegül vd. "Bir İlmi Geleneğin Merkezi: Büyükağa Kur'an Kursu - Hâfızlık Eğitimi, Niteliği, Sorunları ve Beklentileri". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/34 (2018), 211-240.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Fedâîlu'l-Kur'ân*. b.y.: y.y., 1416.
- Irmak, Aylin Yalcin - Erdogan, Semra. "Ergen ve Genç Erişkinlerde Dijital Oyun Bağımlılığı: Güncel Bir Bakış." *Türk Psikiyatri Dergisi*. <https://doi.org/10.5080/u13407>
- Kaplan Akıllı, Goknur - Gezgın, Deniz Mertkan. "Üniversite Öğrencilerinin Nomofobi Düzeyleri ile Farklı Davranış Örüntülerinin Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/40 (28 Aralık 2016). <https://doi.org/10.21764/efd.80423>
- Kettânî, Muhammed 'Abdülhay b. 'Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-. *Nizamü'l-hükümeti'n-hebeviyye (et-herâtübü'l-idâriyye)*. Beyrût: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1382.
- Korte, Martin. "The Impact of the Digital Revolution on Human Brain and Behavior: Where Do We Stand?" *Dialogues in Clinical Neuroscience* 22/2 (30 Haziran 2020), 101-111.
- Kuloğlu, Rahime. *Yönetici Görüşlerine Göre İmam Hatip Ortaokullarındaki Hâfızlık Projesinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Lemmens, Jeroen S. vd. "Development and Validation of a Game Addiction Scale for Adolescents". *Media Psychology* 12/1 (26 Şubat 2009), 77-95. <https://doi.org/10.1080/15213260802669458>
- Müslim, Ebû'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998.

- Osmanoğlu, Cemil - Aslan, Ferda. "Hâfızlık Öğrencilerinin Çalışma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 47 (2019), 175-232.
- Özcan, Nilgün vd. "Dijital Bağımlılıklar, Sosyal Bağlılık ve Yaşam Memnuniyeti ile Akademik Yılmazlık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 59 (28 Mart 2023), 192-212.
- Skoric, Marko M. vd. "Children and Video Games: Addiction, Engagement, and Scholastic Achievement". *CyberPsychology & Behavior* 12/5 (Ekim 2009), 567-572. <https://doi.org/10.1089/cpb.2009.0079>
- Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008.
- Swing, Edward L. vd. "Television and Video Game Exposure and the Development of Attention Problems". *Pediatrics* 126/2 (01 Ağustos 2010), 214-221.
- Şahin, Hatice. "Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hâfızlık Tedrisatı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* XI/2 (2011), 199-220.
- Şeker, Necmeddin. "Muhaddislere Verilen Unvanlar". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (30 Nisan 2018), 137-154.
- Tahmaz, Abdülhamîd Mahmûd. *İmâmü'l-'ulemâ ve mu'allimi'n-nâs el-hayr: Mu'âz b. Cebel*. Dimeşk: Dâru'lKalem, 1988.
- Uner, Enes. *Hâfızlık Risalesi*. istanbul: Yasin Yayınevi, 1. Basım, 2011.
- Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-. el-Meğâzî. ed. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409.
- Vasquez, Brandon P. vd. "Early Mobile App Training Proficiency Predicts How Well Memory-Impaired Individuals Learn to Use Digital Memory Aids in the Real World". *Neuropsychological Rehabilitation* 33/8 (14 Eylül 2023), 1411-1429. <https://doi.org/10.1080/09602011.2022.2107020>
- Yıldız, Fikret. *Hâfızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Problemler (Eskişehir ili örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985.

Zekî, Ahmed. *Hadâratü'l-islamiyye*. Kahire: Müessesetü Hindavi, 2. Basım, 2021.

Zengin, Zeki Salih. *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.

محرر. “ملكة الحفظ ، الحفظ عن ظهر قلب ، عند علماء الحديث ”. موقع الشيخ علي الربيعي الخبير في التدريبات ملكة-الحفظ-،-الحفظ-عن- <https://dralrabieei.net/> (blog), 12 Nisan 2019. <https://dralrabieei.net/> [ظهر-قلب-،-عند-علما](https://dralrabieei.net/)

“TÜİK Kurumsal”. Erişim 17 Aralık 2025. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanım-Arastirmasi-2021-41132>